

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ КОЛЕДЖ
ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

ЦИКЛОВА КОМІСІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ

ХРЕСТОМАТІЯ
З ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
081 «ПРАВознавство»
(упорядн. М.Петришин)

Івано-Франківськ
2018

Зміст

I.	Duodecim tabularum leges (фрагменти)	3
II.	Gai Institutionum comentarius primus (фрагменти)	5
III.	Gai Institutionum Epitomae (фрагмент)	6
IV.	Imperatoris Iustiniani Institutionum liber primus (фрагменти)	9
V.	Imperatori Theodosiani codex (фрагменти)	23
VI.	Corpus iuris civilis (фрагменти)	24
VII.	Мрозіцька У.Л. Латинська мова у мовно-культурному житті України (фрагмент)	25
VIII.	Щербина Р. А. Латинська мова в Правобережній Україні на початку доби козаччини (фрагмент)	32
IX.	Вітрів Х. В. Витоки латинської юридичної термінології (фрагмент)	36

I. DUODECIM TABULARUM LEGES

TABULA I

Si in ius vocat, ito. Ni it, antestamino. Igitur em capito.

Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito.
Si morbus aevitasve vitium escit, iumentum dato.
Si nolet, arceram ne sternito.

Assiduo vindex assiduus esto.

Proletario iam civi quis volet vindex esto.

nex . . . forti sanati . . .

Rem ubi pacunt, orato. Ni pacunt, in comitio aut in foro ante meridiem
caussam coiciunto.

Com peroranto ambo praesentes. Post meridiem praesenti litem addicito. Si ambo
praesentes,

solis occasus suprema tempestas esto.

vades . . . subvades . . .

TABULA II

<Actor dicito:> ex sponsione te mihi . . . dare oportere aio. Quando tu
negas, te praetor iudicem sive arbitrum postulo uti des.

. . . morbus soticus . . . aut status dies cum hoste . . . quid horum fuit unum
iudici arbitrove reove, eo dies diffissus esto.

Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.

TABULA III

Aeris confessi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunt.

Post deinde manus iniectio esto. In ius ducito. Ni iudicatum facit aut quis
endo eo in iure vindicit,
secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo, ne maiore aut si volet
minore vincito.

Si volet suo vivito, ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras faris endo dies
dato. Si volet, plus dato.

Tertiis nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, se fraude esto
adversus hostem aeterna auctoritas <esto>.

(Aulus Gellius, 20 I 46: Erat autem ius interea paciscendi ac nisi pacti forent habebantur in vinculis dies LX. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.)

TABULA IV

Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.

TABULA V

Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto. Si intestato moritur,
cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec
escit, gentiles familiam habento.

(Gaius I .155: Quibus testamento...tutor datus non sit, iis lege XII [Tabularum] agnati sunt tutores.)

Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. . . . ast ei custos nec escit . .

Ex ea familia . . . in eam familiam.

TABULA VI

Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto.

Si qui in iure manum conserunt tignum iunctum aedibus vineave sei concapit ne solvito . . . duplione . . . quandoque sarpta, donec dempta erunt.

(Gaius, I, 111: Lege XII tabularum cautum est, ut si qua nollet usu in manum mariti convenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo cuiusque anni [usum] interromperet.)

TABULA VII

. . . ambitus . . . sestertius pes . . .

Si iurgant . . . tres arbitri . . .

Viam muniunto: ni sam delapidassint, qua volet iumento agito.

Si aqua pluvia nocet . . .

TABULA VIII

Qui malum carmen incantassit . . .

Si membrum rup<s>it, ni cum eo pacit, talio esto.

Manu fustive si os fregit libero, CCC <assium>, si servo, CL <assium> poenam subito si iniuriam faxsit, viginti quinque poenae <asses> sunt.

. . . rup<s>it . . . sarcito.

Qui fruges excantassit . . . neve alienam segetem pellegeris . . . <capite>. . . si nox furtum faxsit, si occisit, iure caesus esto.

Luci . . . si se telo defendit, . . . endoque plorato.

Lance et licio <ito>.

Si adorat furto, quod nec manifestum erit . . . , <duplione damnum decidito>.

Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

Qui se sierit testarier libripensve fuerit, ni testimonium fatiatur, inprobis intestabilisque esto.

Si telum manu fugit magis quam iecit, <arietem subicito>.

TABULA IX

<privilegia ne inroganto.>

<de capite civis nisi per maximum comitatum . . . ne ferunto.>

TABULA X

Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.

. . . hoc plus ne facito: rogum ascea ne polito.

Mulieres genas ne radunto neve lessum funeris ergo habento.

Homine mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat.

Qui coronam parit ipse pecuniave eius honoris virtutisve ergoduitur ei . . .

Neve aurum addito. At cui auro dentes iuncti escunt. Ast in cum illo sepeliet uretve, se fraude esto.

TABULA XI

<conubia plebi cum patribus>

(Cicero. De Republica, II 36-37: Qui [Xviri] cum X tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum Xviros alios subrogaverunt...qui duabus tabulis iniquarum legum additis...conubia haec illi ut ne plebei cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt.)

... dies intercalandi ...

... dies fasti ...

TABULA XII

Si servo furtum faxit noxiamve no<x>it.

Si vindiciam falsam tulit, si velit is . . . tor arbitros tris dato, eorum arbitrio .
. . fructus duplione damnum decidito.

II. GAI INSTITVTIONVM COMMENTARIVS PRIMVS

De iure civili et naturali

1. Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. Quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita universum populum tenerent: Itaque eo modo legibus exaequata sunt.

4. Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis [de ea re] fuerit quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. Nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.

6. Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. Sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in provinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in provinciis populi Romani quaestores habent; nam in provincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones

eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.

III. GAI INSTITVTIONVM EPITOMAE

Titulus I. De statu hominum

1.1pr.

Gaii institutionum liber primus dicit omnes homines aut liberos esse, aut servos. Sed ex his ipsis, qui liberi sunt, alios esse ingenuos, alios libertinos. Ingenuos, qui ingenui nati sunt: libertinos, qui pro iusta servitute manumissi liberi fiunt. Ingenuorum omnium unus status est: libertorum vero ideo non unus est, quia tria sunt genera libertatum: quia liberti aut cives Romani sunt, aut Latini, aut dediticii. Tamen, qui cives Romani sint, qui Latini, qui dediticii, breviter explanandum est.

1.1.1

Cives Romani sint, qui his tribus modis, id est testamento aut in ecclesia aut ante consulem fuerint manumissi.

1.1.2

Latini sunt, qui aut per epistulam aut inter amicos aut convivii adhibitione manumittuntur.

1.1.3

Dediticii vero sunt, qui post admissa crimina suppliciis subditi et publice pro criminibus caesi sunt, aut in quorum facie vel corpore quaecumque indicia aut igne ferro impressa sunt, et ita impressa sunt, ut deleri non possint. Hi si manumissi fuerint, dediticii appellantur.

1.1.4

Sed inter haec tria genera libertatum ideo cives Romani meliorem statum habent, quia et testamenta facere et ex testamento quibuscumque personis succedere possunt: nam Latini et dediticii nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid dimissum possunt: nam Latini et dediticii nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid dimissum possunt ullatenus vindicare. Tamen Latini certis rebus privilegium civium Romanorum libertatem consequi possunt. Dediticii vero nulla ratione possunt ad civium Romanorum libertatem ordinis beneficio pervenire. Nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis aut testamento aut in ecclesia aut ante consulem manumittantur, civium Romanorum privilegium consequuntur.

1.1.5

Non tamen omnes domini servos suos manumittere possunt. Nam si aliquis multa debita habeat, cuius substantia creditoribus teneatur obnoxia, si in fraudem creditoris sui servos suos manumittere voluerit, collata manumissio non valet.

1.1.6

Aut si libertus civis Romanus liberos non habuerit et in fraudem patroni sui servos suos manumittat, similiter data manumissio non valebit.

1.1.7

Praeterea minor quicumque viginti annorum dominus libertatem servo dare non potest; nisi forte tantum minor manumissor, cui pater suus et mater a patrono donati

sunt, eosdem manumittat, aut certe paedagogum aut collactaneum manumittat. Nam quamlibet dominus, id est quatuordecim annos egressus, testamentum facere possit et heredem instituere et legata relinquere, libertatem tamen servis non potest in hac aetate conferre.

Titulus III. De iure personarum

1.3pr.

Aliquae personae sui iuris sunt, aliquae alienae iuri subiectae sunt. Itaque cum ostenditur, quae personae alieno iuri subiectae sint, tunc evidenter agnoscitur quae sui iuris sint.

1.3.1

In potestate itaque dominorum sunt servi; quam potestatem omnes gentes habere certum est. Sed distringendi in servos dominis pro sua potestate permittitur; occidendi tamen servos suos domini licentiam non habebunt, nisi forte servus, dum pro culpa modo caeditur, casu forsitan moriatur. Nam si servus dignum morte crimen admiserit, iis iudicibus, quibus publici officii potestas commissa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur.

1.3.2

In potestate etiam patrum sunt filii ex legitimo matrimonio procreati.

Titulus IV. De matrimoniis

1.4pr.

Legitimae sunt nuptiae, si Romanus Romanam nuptiis intervenientibus vel consensu ducat uxorem.

1.4.1

Sed non omnes personas uxores ducere licet: quia nec patri filiam, nec filio matrem, nec avo neptem, nec nepoti aviam. Quod non solum de personis, quae nobis propinquitate coniunctae sunt, sed etiam de adoptivis, hoc est affiliatis, iustum est observari: nam etsi per emancipationem adoptio dissolvatur, nuptias tamen inter has personas semper constat illicitas.

1.4.2

Inter fratrem quoque et sororem, sive eodem patre ac matre nati fuerint, sive diversis matribus aut patribus, matrimonia esse non possunt. Inter adoptivos etiam fratres illicita sunt coniugia, nisi forte adoptio emancipatione fuerit dissoluta: nam si emancipatio intervenerit, nuptiae inter huiusmodi fratres licito contrahuntur.

1.4.3

Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non licet.

1.4.4

Sororem quoque patris ac matris uxorem accipere non licet

1.4.5

Genero quoque socrum suam, nec socero nurum uxorem accipere licet, nec vitrico privignam, nec privigno novercam.

1.4.6

Fratres enim amitinos vel consobrinos in matrimonium iungi nulla ratione permittitur.

1.4.7

Sed nec uni viro duas sorores habere, nec uni mulieri duobus fratribus iungi permittitur.

1.4.8

Quod si quis incestas vel nefarias, id est, quae sunt superius comprehensae, nuptias inierit, nec uxorem habere videtur nec filios: nam hi, qui ex huiusmodi conceptione nati fuerint, quamlibet matrem habere videantur, patrem vero nullatenus habere censentur, et tamquam si de adulterio concepti fuerint, computantur; qui spurii appellantur, hoc est sine patre filii.

1.4.9

Regula iuris hoc continet, ut, qui legitime concipiuntur, tempore conceptionis statum sumant: qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur, statum sumant eo tempore, quo nascuntur. Ac proinde de legitima coniunctione conceptus, etiamsi mater eius statum mutet, id est, si ancilla fiat, ille, qui legitime conceptus est, ingenuus nascitur: nam qui non de legitimo matrimonio concipitur, si mater eius ex ancilla, dum praegnans est, libera facta fuerit, liber nascetur; si vero ex ingenua ancilla praegnans facta fuerit, servus nascitur, quia non legitime, sed vulgo conceptus est.

Titulus V [XIII]. De legatis

2.5pr.

Legatorum genera sunt quattuor, vindicationis, damnationis, sinendi modo, et praeceptionis.

2.5.1

Vindicationis legatum est, si testator sic locutus fuerit: illum servum tibi do, aut lego, vel: illam rem tibi praesume, habe, vindica. Quod post mortem testatoris statim legatarius, non expectato herede, sibi praesumit. Quam si praesumpserit, nec pro praesumpto legato ab herede potest calumniam sustinere, nec si aliena res fuerit, quae legata est, legatarius hoc poterit ab herede petere. Si per vindicationem una res multis legata sit, et singuli hanc ipsam rem praesumere velint, aequales singuli de re legata capiunt portiones.

2.5.2

Per damnationem isto ordine legatum dimittitur, ut testator in testamento scribat: tu heres meus illi hoc da, aut: illud illi ab herede meo dari iubeo. In quo genere legati etiam alienae res per legatum dimitti possunt, et necesse est heredi, aut redimere eam rem, quae iuris alieni est, et legatario tradere, aut si is, cuius est res, vendere noluerit, quantum res illa valebit, legatario in pretio comprehensare. Sed si testator rem alienam quasi suam credens, per hoc genus legatum reliquerit, legatarius hoc ab herede petere non potest, et inutile est legatum. Nam si sciens alienam esse per legatum dederit, necesse est ab herede aut ipsam rem aut aestimationem rei in pretio legatario dari.

2.5.3

Ceterum inter damnationis legatum et vindicationis hoc interest, quod per vindicationem res aliena relinqui non potest, per damnationem eo pacto, quo superius comprehensum est, potest. Illa etiam res, quae in rerum natura non sunt, per damnationem legato dimitti possunt, velut si ita testator in testamento scribat: fructus, qui ex illo agro nati fuerint, aut: id quod ex illa ancilla natum fuerit; quod in legato

vindicationis fieri non potest, quia non potest haec legatarius testatore mortuo continuo vindicare.

2.5.4

Est et inter legatum vindicationis et damnationis ista similitudo, quod per legatum vindicationis sive damnationis, si coniunctim, id est, duobus aut pluribus una res in legato dimissa fuerit omnibus, in utroque legato simul ab omnibus praesumatur.

2.5.5

Inter legatum vindicationis et damnationis illa distantia est, ut si disiunctim, id est, singulis quaecunque res per legatum damnationis relicta fuerit, singulis integra debeatur; id est, ut unus rem ipsam accipiat, alii aestimationem rei ipsius in pretio ab herede percipiat.

2.5.6

Sinendi modo haec legati verba sunt: ille heres meus rem illa illum permitte praesumere et sibi habere. Nam et propriam rem testator, et heredis sui et alienam per sinendi legatum relinquere potest. In quo legato quoquo modo non quidem heres legatario rem, quae relicta est, iubetur tradere, sed vindicanti legatario non permittitur prohibere.

2.5.7

Praeceptionis vero legatum non nisi uni ex heredibus dari potest, ut aliquid ei ex hereditate praecipuum relinquatur; et si aut coniunctim, id est, multis, aut disiunctim, singulis relinquatur, omnibus una res tantum, quae nominata est debetur non uni res et alii aestimatio, sicut in legato damnationis est constitutum.

IV. IMPERATORIS IVSTINIANI INSTITVTIONVM LIBER PRIMVS

LIB. I, TIT. I.

De iustitia et iure

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus ad quod leniore via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perducere potuisset.

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem

pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod tripartitum est; collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

LIB. I, TIT. II.

De iure naturali, gentium et civili

Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censi.

Ius autem civile vel gentium ita dividitur: omnes populi qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis proponemus.

Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius quo populus Romanus utitur ius civile Romanorum appellamus, vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur; Romani enim a Quirino Quirites appellantur. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius.

Ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae (iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur); ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles.

Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τὰν νόμων ὁ μὲν ῥῆγματοι, ὁ δὲ ἐννομοί.

Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. Lex est quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. plebs autem a populo eo differt quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et

plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt. Senatusconsultum est quod senatus iubet atque constituit. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum ut difficile sit in unum eum convocari legis sancienda causa, aequum visum est senatum vice populi consuli. Sed et quod principi placuit legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse constat: hae sunt quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii portio est. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum erat iura condere. nam antiquitus institutum erat ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum.

Ex non scripto ius venit quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.

Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea quae pro legibus observarent memoriae mandarent, Athenienses vero ea quae in legibus scripta reprehendissent custodirent.

Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

LIB. I, TIT. III.

De iure personarum

Summa itaque divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis

facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent: qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, veluti cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. In servorum condicione nulla differentia est. in liberis multae differentiae sunt: aut enim ingenui sunt aut libertini.

LIB. I, TIT. V.

De libertinis

Libertini sunt qui ex iusta servitute manumissi sunt. manumissio autem est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta aut inter amicos aut per epistulam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus quam nostris constitutionibus introducti sunt. Servi vero a dominis semper manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.

Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequabantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas, omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans, in duabus constitutionibus hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et

omnem quae circa eos fuerat observantiam alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones, et omnes liberos, nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

LIB. I, TIT. IX.

De patria potestate

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens. Ius autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aequae in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

LIB. I, TIT. X.

De nuptiis

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint sive filiifamilias, dum tamen filiifamilias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam quarundam nuptiis abstinendum est: inter eas enim personas quae parentum liberorumve locum inter se optinent nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierunt, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibita sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris quam pater tuus adoptavit filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt. Item amitam, licet adoptivam, uxorem ducere non licet, item materteram, quia parentum loco habentur. qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. Adfinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debet, si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non poteris, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non potes. Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua, sed Iulianus huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinerint. Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint. Sunt et aliae personae quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.

Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. itaque ii qui ex eo coitu nascuntur in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum his etiam incertus est: unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi sporādhē concepti, vel quasi sine patre filii. sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.

Aliquando autem evenit, ut liberi quidem statim ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea autem redigantur in potestatem. qualis est is qui dum naturalis fuerat postea curiae datus potestati patris subicitur. nec non is qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat sed ad quam pater consuetudinem habuerat. postea ex nostra constitutione, dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur: quod et alii si ex eodem matrimonio non fuerint procreati, similiter nostra constitutio praebuit.

LIB. I, TIT. XVI.

De capitis minutione

Est autem capitis deminutio prioris status commutatio, eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.

Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium participandum se venumdari passi sunt.

Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.

Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra. Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos capite non minui constat. Quod autem dictum est, manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est. si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.

Cum autem ad adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximio gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

LIB. II, TIT. I.

De rerum divisione

Superiore libro de iure personarum euimus: modo videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur. quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare.

Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus fluminibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. Riparum quoque usus publicus est iuris gentium sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietates earum illorum est quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est, casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere. proprietates autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse cuius et mare, et quae subiacent mari terra vel harena.

Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt theatra, stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatum.

Nullius autem sunt res sacrae et religiosas et sanctae: quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae rite et per pontifices Deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostrum constitutionem alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio, adhuc sacer manet, ut et Papinianus scripsit. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus usufructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. in alienum locum, concedente domino, licet inferre: et licet postea ratum habuerit quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus fit. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint sanctiones vocamus.

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem, vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi, ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit, statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non capias. Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint, quilibet eximere potest. plane integra re, si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere, ne ingrediatur. examen quod ex alveo tuo evolaverit eo usque tuum esse intellegitur donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit. Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae quas feras vocamus, item alii anseres quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intellegitur.

Item ea quae ex hostibus capimus iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur, qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt.

Item lapilli gemmae et cetera quae in litore inveniuntur, iure naturali statim inventoris fiunt.

Item ea quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt eodem iure tibi adquiruntur.

Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. est autem alluvio incrementum latens. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur ut intellegere non possis, quantum quoquo momento temporis adiciatur. Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo vicini haeserit, arboresque quas secum traxerit in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitae esse. Insula quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, communis est eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager cuius et fuerat. Quodsi naturali alveo in universum derelicto alia parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit; novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publici. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit qui prope ripam eius praedia possident. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere cuius et fuit.

Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utram is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse qui materiae dominus fuerat; si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et

mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, velut ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et conditionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam aliis possessoribus possunt. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus quod ex confusione fit utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuito et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, ut is aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. Cum in suo solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is qui materiae dominus fuerat desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestat per actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur ex qua aedificia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam consecutus, tunc eam vindicare et ad exhibendum agere. Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si non ignorabat, in alieno solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non poterit. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti, alienum esse solum, potest culpa obici, quod temere

aedificaverit in eo solo quod intellegeret alienum esse. Si Titius alienam plantam in suo posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit, antequam autem radices egerit, eius permanet cuius et fuerat. adeo autem ex eo ex quo radices agit planta proprietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra Titii presserit ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicamus: rationem etenim non permittere, ut alterius arbor esse intellegatur quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. Qua ratione autem plantae quae terra coalescunt solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is qui in alieno solo aedificaverit si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea quae diximas: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is qui alienum fundum sua impensa bona fide consevit. Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt acsi solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisque tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videberis. sed si a Titio petas, tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nactus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturae cedere: aliis videtur pictura, qualiscumque sit, tabulae cedere. sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. unde si a domino tabulae, imaginem possidente, is qui pinxit eam petat, nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoverti: at si is qui pinxit possideat, consequens est ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille qui picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive is qui pinxit subripuit tabulas sive alius, competit domino tabularum furti actio.

Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aequae bona fide acceperit: naturali ratione placuit, fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. ei vero qui sciens alienum fundum possederit non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. Is ad quem ususfructus fundi pertinet non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur. In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli statim naturali iure dominii sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in

fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti.

Thesaurus, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera sed fortuito invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est et si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione nulla differentia est. Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferentur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed et si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius. Qua ratione, si cui libera negotiorum administratio a domino permissa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim acquiritur tibi proprietas perinde ac si eo nomine tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus ignorant quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. Qua ratione verius esse videtur et si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abiecerit ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. Alia causa est earum rerum quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est, eas non eo animo eici quo quis eas habere non vult,

sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his quae de rheda currente, non intellegentibus dominis, cadunt.

LIB. II, TIT. II.

De rebus incorporabilibus

Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales eae sunt quae sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt quae tangi non possunt. qualia sunt ea quae in iure consistunt: sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur.

LIB. II, TIT. III.

De servitutibus

Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquae ductus. iter est ius eundi, ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet; qui actum habet, et iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquae ducendae per fundum alienum. Praediorum urbanorum sunt servitutes quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream, vel non recipiat: et ne altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur. In rusticorum praediorum servitutibus quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.

Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quisquam debere, nisi qui habet praediam. Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius aedes tollat, ne luminibus aedium vicini officiatur: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere aquamve ex eo ducere.

LIB. II, TIT. IV.

De usufructu

Ususfructus est ius alienis rebus utendifruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est. Ususfructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. ut ecce si quis alicui usumfructum legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum: et contra si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum: item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usufructu, placuit, certis modis extinguere usumfructum et ad proprietatem reverti. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae neque naturali ratione neque civili recipiunt usumfructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit. Finitur autem ususfructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia nostra statuit constitutio. item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extinguere usumfructum et ne areae quidem usumfructum deberi. Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V. IMPERATORI THEODOSIANI CODEX

De iudiciis

CTh.2.18.1 [=brev.2.18.1]

Imp. constantinus a. ad maximum. iudicantem oportet cuncta rimari et ordinem rerum plena inquisitione discutere, interrogandi ac proponendi adiiciendique patientia praebita ab eo: ut, ubi actio partium limitata sit, contentiones non occursu iudicis, sed satietate altercantium metas compresserint, saepius requiratur, et crebra interrogatione iudicis frequentetur, num quid novi resideat, quod annecti allegationibus in iudiciaria contentione conveniat? quum ad alterutrum hoc proficiat, sive definienda sit causa per iudicem, sive ad

nostram scientiam referenda. nec ad nos mittatur aliquid, quod plena instructione indigeat. dat. prid. id. ian. sirmio, crispo ii. et constantino ii. caess. coss.

interpretatio. iudex quum causam audire coeperit, litigatorum assertiones vel responsiones patienter accipiat et omnia plena discussione perquirat. nec prius litigantibus sua sententia velit obviare, nisi quando ipsi peractis omnibus, iam nihil amplius in contentione habuerint, quod proponant: et tam diu actio ventiletur, quousque rei veritas invenitur. frequenter interrogari oportet, ne aliquid praetermissum fortasse remaneat: quia si apud ipsum finienda causa est, totum debet agnoscere. sin vero ita res exigit, ut ad principis notitiam deferatur, plena discussis omnibus data relatione debet esse suggestio etc

CTh.2.18.2

Idem a. ad maximum praefectum urbi. eum, qui sciens iudicio adesse neglexerit, ut contumacem iudex poena multabit. dat. x k. iun. sirmio probiano et iuliano cons. (322 mai. 23).

CTh.2.18.3 [=brev.2.18.2]

Idem a. ad severum pf. u. nulli prorsus audientia praebeatur, qui causae continentiam dividit et ex beneficii praerogativa id, quod in uno eodemque iudicio poterat terminari, apud diversos iudices voluerit ventilare: poena proposita, si quis contra hanc supplicaverit sanctionem atque alium super possessione, alium super principali quaestione iudicem postulaverit, ut, rei, quae petatur, integra aestimatione subducta, quintam portionem reipublicae eius civitatis inferat, in cuius finibus res, de qua agitur, constituta est. pp. iii. kal. aug. iuliano et paulino coss.

interpretatio. nullus penitus audiatur, qui unius causae propositionem apud duos iudices partiri voluerit, ut apud unum de negotio principali proponat, et ab alio sibi momenti beneficio rem postulet consignari. quod si quis hoc facere fortasse praesumpserit*, eiusmodi poena se noverit condemnandum, ut nec illud, quod repetit, ulla ratione recipiat, et quintam portionem facultatum suarum, de quantum ibi possederit, reipublicae civitatis illius cedat, in cuius finibus res, de qua agitur, fuerit constituta

VI. Corpus iuris civilis

Corpus Iuris Civilis (CIC sive CICiv, ut distinctius a Corpore Iuris Canonici distinguatur) est compilatio Iuris Romani, quae annis 528-534 iussu imperatoris Iustiniani I facta primum anno 529 edita est, cuius secunda editio autem die 30 Decembris 533 promulgata ius ratum esse coepit. Nomen Corpus Iuris Civilis non est Iustiniani temporis, sed ex opere Corpus Iuris Civilis anno 1583 a Dionysio Gothofredo (1549-1622) edito, quae est versio humanistica textuum Iustiniani. Partes Corporis Iuris: Institutiones, liber de arte iuridica summa auctoritate instructus, quod ab ipso imperatore una cum Codice et Pandectis (Digestis) editus est, ut introductionem praeberet. Hae Institutiones in Gaii Institutionibus innituntur; Pandectae sive Digesta, 533/534, compilatio iuris validi; Codex Iustinianus, compilatio edictorum Caesarum a saeculo secundo;

Novellae, post 534. Leges imperiales post annum 534 promulgatae (plerumque lingua Graeca scriptae).

Codices Iustiniani Imperatoris

Temporibus Iustiniani Imperatoris (saeculo sexto) ius antiquum et doctrina aetatis aureae fere oblita erant. Iustinianus autem ius vetus scriptaque prudentium aetatis aureae colligi atque in codices redigi iussit. Sic tres codices confecti sunt:

- Codex Iustinianus, id est collectio legum sive constitutionum imperatorum quae a fine liberae rei publicae usque ad tempora ipsius Iustiniani latae erant. Prima editio Codicis Iustiniani edita est anno 529; postea autem Codex repetitae praelectionis promulgatus est anno 534.

- Iustiniani Institutiones, liber ad docendum ius in scholis destinatus, maxima parte ex institutionibus Gaii haustus, qui anno 533 prolatus est.

- Digesta sive Pandectae, collectio fragmentorum e scriptis veterum iuris prudentium excerptorum. Et Digesta anno 533 edita sunt. Qua re omnia dicta veterum iuris consultorum in eis contenta legis vigorem obtinuerunt, ea autem, quae compilatores insertionem digna non habuerunt, oblivioni tradita sunt.

Hi tres codices una cum collectione novellarum constitutionum a Iustiniano post editionem Codicis repetitae praelectionis latinarum postea nomine Corporis Iuris Civilis designati sunt.

VII. Мрозіцька У.Л. Латинська мова у мовно-культурному житті України. Галичина: Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. 2000, № 4. С. 129-134.

Кожне суспільство певної епохи створює свою специфічну картину минулого. Структура свідомості народу передбачає поєднання історичної пам'яті як знання власної історії з певним ставленням до неї. „Кожна епоха створює своє уявлення про історичне минуле. У неї свій Рим і свої Афіни, своє Середньовіччя і свій Ренесанс". Одним із важливих чинників формування національної та культурної ідентичності, історичної пам'яті сучасних європейських народів вважається так звана *Latinitas*. До складу цього поняття відносять „і латинську мову, і створену за римськими зразками правно-адміністративну систему, і сукупність написаної латиною літератури. *Latinitas* тривалий час була засобом інтелектуальної й культурної інтеграції народів Європи, які активізували різні сторони античної спадщини залежно від ідеологічних домінант епохи, особливостей суспільної системи тієї чи іншої країни, потреб розвитку національної культури, літератури, науки, мови. Досить своєрідно усвідомлювалася і близькість із духовним минулим античності, створювався особливий тип контакту з цим надбанням. Вплив *Latinitas* на формування української культури і мови в різні періоди був неоднаковим, як не однаковою залишалася роль латинської мови, зокрема у соціомовному житті українців. Специфіка історичного шляху України завжди була зумовлена її східно-західним дуалізмом, що пронизував усі рівні історичного буття, починаючи від природно-географічного розташування і аж

до структур духовності й менталітету, від давнини і до сьогодення. Як історична реальність Україна формувалася на великому, відкритому з усіх боків просторі між Заходом і Сходом, Європою та Азією – не стільки в буквальному, географічному, скільки у ширшому, цивілізаційному, соціокультурному сенсі. При цьому Україна стало вираженням органічної складової частини обох цивілізацій, була повноправним учасником обох культур і неодноразово робила спроби витворити нову, синтетичну суспільну модель. Престиж певної мови серед іншомовних спільнот може підтримуватися багатьма чинниками. Серед найважливіших є культурний вплив нації, що дала назву мові, її чисельність, здобутки в різноманітних галузях суспільного буття, а також розвиненість функціональної системи з багатством виражальних засобів мови, які відповідають потребам спілкування в різних сферах діяльності. Звичайно, латинська мова на всіх етапах культурної історії України не відігравала такої першочергової ролі, як у її західних сусідів. Справедливо вважають, що висунення якоїсь етнокультури на передові позиції у світовій цивілізації сприяє зростанню престижу мови, яка обслуговує цю етнокультуру, а відтак поширює її вплив на інші мови та культури. Особливого значення набуває проблема встановлення факту прямих контактів давніх слов'ян із пізньоримським суспільством. На думку деяких учених, прямі контакти слов'ян з народами Римської імперії почалися вже у IV-V ст., коли частина слов'ян (антів і склав'янів) переселилася до Чорномор'я і Дунаю. На території Дакії, Паннонії, сучасних Югославії та Австрії слов'яни стикалися з романо-слов'янським населенням приблизно з V-VI ст. Ці контакти мали здебільшого військовий або торговельний характер³. На основі археологічних досліджень учені роблять висновок про те, що вже у I-II ст. н.е. відбувається, можливо, перша в історії культурно-етнічна консолідація основного слов'янського масиву. Важливе значення для культурного розвитку слов'ян мало встановлення контактів з римськими провінціями, де в цей час почала зростати зацікавленість у торгівлі з варварським світом. М.Семчишин також пропонує розглядати романо-слов'янські стосунки ще з I-III ст., коли кордони Римської держави наближалися до українських територій. Услід за М.Чубатим, учений схильний вважати, що „римські легіонери ставали часами пропагаторами християнських ідей, а за римськими купцями йшли перші християнські місіонарі й приносили з собою ідеї нової християнської віри. Це проникнення християнства доволі помітне під кінець античної епохи". Користуючись термінологією українського мовознавця Ю.Жлуктенка, який пропонує розрізняти природну та штучну форму мовних контактів⁶, можемо вважати, що це був єдиний випадок природних (тобто, в умовах безпосереднього спілкування) латинсько - (прото) українських мовних контактів. Прийнятним є і поділ мовних контактів на казуальні та перманентні. Перші відбивають тимчасові або випадкові зв'язки, для яких характерна дуже слабка інтенсивність породжуваної мовної взаємодії. Другі свідчать про тісні міжмовні зв'язки, засновані на постійному і тривалому спілкуванні носіїв різних мов. Однак уже згадані нами історичні умови перших романо-слов'янських відносин могли бути, на нашу думку, підставою лише для казуальних мовних контактів. Перманентними можна вважати контакти латини

з європейськими мовами часів Середньовіччя. Протягом багатьох століть середньовічну латинську мову вважали зіпсованою ціцеронівською латиною, яка з часом лише погіршувалася. Виникало й питання, чи треба вважати її „мертвою“, чи „живою“. Адже мова перестала існувати як мова окремого етносу. Очевидно, не варто порівнювати латину з організмом, який народжується, росте, старіє і помирає. Це засіб комунікації між людьми, який може функціонувати краще або гірше. Мова практично існує доти, доки не припиняється її сприйняття на рівні текстів, навіть вже іншими етносами, носіями різних мов і культур. Вплив цієї мови – в її класичному та трансформованому пізньому варіантах – на становлення й розвиток інших мов був відчутним. У Середньовіччі латинська мова використовувалась у всіх західних країнах, що давало підстави для духовної єдності цивілізації. Я.Коменський називав її *gentium Mercurius*, тобто зв'язковим чи посередником народів. За функціонуванням латини у часи Ренесансу стоять обставини загальнокультурного плану. Після Данте йшлося про відродження старої римо-італійської культурної традиції, яка заперечувалась, оскільки була язичницькою. Характерно, що звернення до цієї традиції веде до появи справжнього культу латини (офіційно відмова від викладання латиною і введення італійської мови у вищих навчальних закладах Італії датується тільки 1912 роком!). Ставлення до цієї мови продовжує бути надзвичайно шанобливим, проте це ставлення вже не до сакральної мови, а до такої ж культурної мови, як і італійська, тільки більш літературно довершеної, нормованої. Елітарний характер гуманізму, для представників якого, за визначенням Ф.Моньє, „латина була не просто мовою, а „ідейною позицією“, сприяв розповсюдженню у цій мові пуристичних тенденцій. Ідеологи нової течії в гуманістичній культурі, відомої як „звичайний гуманізм“, використовували культ форми в латинській та грецькій мовах для нормування італійської мови. „Мовна ситуація цього періоду є унікальним явищем: в один і той же час співіснують гуманістична латина, яка намагалася відповідати класичній *Latinitas*, народна латина широко узусу як продовження середньовічної традиції і вже достатньо сформовані романські мови, в основі яких лежить все та ж латина“. Латинська мова не мала етнічних обмежень, але в окремих країнах виявляла певні відмінності. Специфіка різних національних мов та політичних і громадських інституцій зумовлювала в ній багато локальних, часових та індивідуальних особливостей. Середньовічній латині завжди властиві два обличчя: міжнародне і національне чи, точніше, регіональне. Друге, регіональне обличчя складно виявити в романських країнах, натомість у германських – легше помітити специфіку національного впливу і незалежну еволюцію латини. Не менш значними особливостями характеризується поширення латини у тих регіонах, де вкоренилися і романські, і слов'янські традиції. „В межах слов'янського світу рецепція і асиміляція класичної спадщини є характерною, якщо не винятковою, рисою для тих територій, на яких став реальним слов'янсько-латинський симбіоз“, — вважає італійський мовознавець-славіст Р.Піккіо. Для дослідження природи та історико-культурної функції латинської традиції у слов'янському

етнолінгвістичному ареалі запропоновано термін *Latinitas Slaviae Romanae* (тобто *Latinitas* тієї частини слов'янського світу, яка належала до західного католицького християнства). Це поняття збігається з уже наведеним визначенням *Latinitas* Є.Аксера. За такого підходу і виникає необхідність трактування *Latinitas* слов'янського світу як явища, вартого порівняння з аналогічними явищами германської і романської Європи. У межах цієї середньовічної „римськості” латинський складник на слов'янських землях, безсумнівно важливий, не становив виняткової цінності. Він поєднувався не лише з важливими культурними елементами слов'ян, але й з іншими етнічно-лінгвістичними складниками, зокрема такими, як німецький, угорський та італійський. Натомість для визначення тієї слов'янської частини, яка перебувала у сфері візантійського впливу, використовують термін *Slavia Orthodoxa*. У часи Речі Посполитої ці два великі культурні масиви (український та польський) історично опинилися в межах однієї держави. Виняткового значення в цій ситуації набувають межі між етнічною Польщею і „візантійським світом”, а також специфічна литовська, українська і білоруська проблематика. Латинськомовний вплив на Польщу розпочався в часи прийняття християнства і тривав аж до половини XVIII ст. Латинська мова обслуговувала не лише релігійну сферу життя народу (нею користувалися також і супротивники католицизму з табору реформації), а стала мовою науки, освіти, літератури, юриспруденції. Часті політичні, дипломатичні і культурні контакти з державами Заходу, які розвивалися від XIV до XVI ст., вимагали використання тієї мови, яка була прийнята в західній дипломатії, тобто латинської. Поступово знання латинської мови стає не лише життєвою нормою, а й ознакою „вищості”, представники шляхти і міщанства намагалися знати її досконало. Середньовічна двомовність вже у своїй основі була „сепаратистською”, супроводжувалась оцінним фактором і функціональною стратифікацією. „Мовою високої культури обов'язково мала бути латина, а нижчої, популярнішої – польська”. Не ослабли позиції латинської мови у мовно-культурному житті Польщі у XVII ст. Відомий польський дослідник Є.Аксер писав, що... польська і латинська мови у XVI-XVII ст. функціонували паралельно, як мови розмовні: латина як розмовна мова на терені цілої держави, польська мова на частині території її поширення і в польськомовних родин на інших теренах. Латина... мова жива, в той час як на заході Європи перестала нею бути вже на початку XVI ст. Є також мовою літератури у такому сенсі, в якому на Заході віддавна вже бути не може, мовою міжлюдського спілкування. Текст, написаний латинською, міг... бути в нас у XVII ст. призначений для широкого кола читачів”¹¹. Мовний ландшафт етнічної Польщі тієї доби мав особливу рису, якої не знала *Slavia Romana*: не національна мова витісняла латину, а, навпаки, латина почала ставати другою національною мовою¹. Згадані вище дослідники античної традиції Р.Піккіо та Є.Аксер схильні вважати, що замість того, аби займатися уявним суперництвом між *Slavia Romana (Latina)* і *Slavia Orthodoxa*, слід включити слов'янський світ до європейської єдності західної римської традиції, розглядаючи їх взаємини як відносини між центром і периферією. На нашу думку, включення України як

складної мовної території до європейської єдності не може бути беззастережним і потребує детального дослідження з лінгвістичного погляду. Після Люблінської унії Польщі з Литвою (1569 р.) в Україні і Білорусії виникла дуже складна й сво ерідна мовна ситуація, яка не мала аналогії в жодному іншому місці тогочасної Європи. Так, мовою церкви була церковнослов'янська, а мовою ділової писемності – спільна для українців і білорусів „руська” мова. Ця книжна українська мова використовувалася в інших найрізноманітніших галузях (літописання, полемічна, художня, наукова література, навчання в школах). У ті часи в Україні функціонували і розвивалися й багато інших мов, які належали до відмінних мовних систем, мали різну структуру, походження і використання). Важко погодитися з думкою І.Шевченка, що „в першій половині XVII ст. вперше в історії українських еліт виникла можливість безпосереднього контакту з джерелами античної культури”. Адже загальновідомо, що в пошані серед освічених людей здавна була й грецька мова, яка старанно вивчалася не лише за церковно-культурною традицією православ'я, а й через потребу користуватися церковною літературою цією мовою (Київська митрополія належала до юрисдикції константинопольських патріархів). Безсумнівним є й те, що інтелектуальна еліта ще за часів Київської Русі та наступної епохи була обізнана з латиною. Адже давньоруські землі мали жваві зв'язки з країнами Центральної й Західної Європи. Про це свідчать і списки студентів європейських університетів, починаючи з XIV століття. Імена з характеристиками Ruthenus, Roxolanus, Rossicus, Le Russia зустрічаються у Віттенберзі, Грайфсвальді, Росточі, Базелі, Парижі, Болоньї, Падуї і, звичайно, у Кракові. Звичайно, що латина слугувала основною мовою викладання та виховання в цих закладах. В Україні ніколи не було однозначного ставлення до вивчення латинської мови та її використання. Перша Річ Посполита являла собою багатонаціональну, хоч і не завжди рівноправну конфедерацію слов'янських і неслов'янських народів Польщі, Литви і Русі. Провідна шляхетська верства в Речі Посполитій відзначалася різноманітністю етнічного, а протягом тривалого часу і конфесійного складу. Вона асимілювала вищі верстви населення, яке утворювало це суспільство, і була відносно численною. У кінці XV та в першій половині XVI ст. сформувалася культура, котру можна віднести і до польської, і до української традиції. Такі маргінальні культури властиві великим багатоетнічним державам. Чітке розмежування ускладнене тим, що перші українські літератори писали латиною, частіше були католиками і служили в польських канцеляріях. Але не тільки те, що вони переважно визнавали себе українцями („русинами”), пов'язує їх з Україною. Ця культурна верхівка, насамперед, зберігала зв'язки з національним суспільством, вносила українські теми та образи як у польську, так і в українську культуру (Станіслав Оріховський, Себастьян Кленович та ін.). Основною мовою їхньої творчості була латина. Як частина цілого комплексу *Latinitas*, вона стала одним із вагомих чинників, які інтегрували вищі верстви суспільства. Це була єдина в тій державі мова, яка перетинала етнічні кордони, не пересуваючи їх. У XVI ст. виникла нагальна потреба реформування православної церкви і пов'язаної з нею системи культури й освіти, що спонукало до утворення та активної

діяльності церковних братств. У різних регіонах України виникають навчальні заклади, названі братськими школами. Статути шкіл і реєстри учнів, що збереглися до нашого часу, показують, що братські школи були закладами, доступними для всіх станів. Першу таку школу заснувало братство у Львові в 1586 р. У школах, зокрема Львівській, навчання проводилося українською мовою (зісїіі ВїїБепісі). Першорядного значення в них надавалося вивченню церковнослов'янської і грецької мов. Досить рано у Львівській школі вводиться вивчення латинської мови. Хоч ця мова не була тоді основною, однак вивчали її учні ґрунтовно. Промовистим є той факт, що студентів Львівської школи запрошують до Перемишля як знавців грецької, латинської і церковнослов'янської мов¹⁵. За таким самим зразком постало чимало інших братських шкіл, зокрема в Перемишлі, Рогатині, Стратині, Городку, Стрию, Миколаєві, Вінниці, Луцькому, Крем'янці та ін. Вони створювалися за умов, коли розвивалось шкільництво різного рівня, конфесій. Здобута в цих закладах освіта повинна була відкрити певні можливості в суспільстві Речі Посполитої. Тому-то латинська мова і за хідна організація школи з'являються в різних українських навчальних закладах – від протестантських до православних. Водночас частина українських діячів культури другої половини XVI-XVII ст. побачила в латинській мові знаряддя національного і релігійного гніту. І.Вишенський, З.Копистенський, Л.Зизаній, М.Смотрицький, П.Беринда ревно виступили на захист церковнослов'янської мови, дуже негативно ставилися до латини, стверджуючи, що „латинська премудрість - пряма дорога до пекла. Риторика, діалектика й інші поганські (латинські) хитрості й руководства є витворами діавола". Новий спосіб навчання з його мовним та риторичним демократизмом, носієм якого була латина, негативно сприймався у східнослов'янському світі як відступ від традиції і зрада православію. Польськомовні вірші Л.Барановича (наведені в перекладі В.Крекотня) були шляхетним викликом Польщі та її новій освітній системі: Звір се дикий для русина - Що польщизна, що латина. Звір той гострі має роги. Тож, поляче, не будь строгий... Я б радів лиш лясше-брате, Коли б руську вмів ти знати. Однак поступово в Україні почали дивитися на латину як на суспільну потребу в умовах Речі Посполитої. Київський митрополит Сильвестр Косов писав про необхідність і корисність вивчення латинської мови без шкоди для української і білоруської культури. Висловлюючи погляди нового покоління гуманістів другої чверті XVII століття, він зазначав, що поруч з латиною треба дбати і про вивчення грецької мови, розрізняючи їхнє функціональне призначення в суспільному житті: ...бог дасть грека будет асі сьошт, а латинь асі їогит" (тобто грецька мова буде для церкви, а латинська - для культури світської). У Києво-братській школі, котру за вимогами часу реорганізував П.Могила, „із мов найголовнішою . почиталась латинська". Однак прогресивні українські діячі, в тому числі й П.Могила, змушені були відстоювати право на навчання в українських закладах за західноєвропейськими зразками, оскільки польський король Владислав IV в 1634 р. суворо заборонив мати в Києві й інших містах латинські школи. Універсалом від 18 березня 1635 р. він закріпив право викладати латинською мовою лише діалектику й логіку. З цим правом Київська

колегія залишалася до кінця польського панування над Києвом. П.Могила, однак, не звертав уваги на вказані заборони і продовжував розпочату шкільну програму. Вихованців Києво-братської школи зобов'язували говорити скрізь латиною, а за помилки суворо карали. Збереглося чимало шкільних курсів теорії поетичного та ораторського мистецтва, написаних латинською мовою і прочитаних не лише у Києво-Могилянській, а й у Московській слов'яно-греко-латинській академіях та в інших навчальних закладах України і Росії. Серед найвідоміших можна назвати твори А.Старовецького і М.Котозварського „*Liber artis poeticae* " (1637), Я.Понтана „*Commendatio brevis poeticae* " (1646), „*Poetica practica* " (1648), „*Subsidium rhetoricum* ", І.Волянського „*Rhetor Roxolanus*" (1689), „*Luna* " (1696), „*Rosa inter spinas* " (1696-1697), С.Яворського „*Concha*" (1698). Викладання латинською мовою забезпечувало високий рівень тодішньої освіти, оскільки давало змогу використовувати кращі європейські зразки для розвитку слов'янської науки. Поєднуючи основні поняття культури Заходу, мовною реалізацією яких була латина, з православ'ям, Києво-Могилянська академія створювала альтернативу для повної полонізації української еліти і стримувала процес її русифікації. Особлива роль належала латинській мові у канцелярії запорізьких гетьманів. Не лише такі відомі представники козацької еліти, як Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Павло Тетеря користувались латиною в переговорах із західними гостями без перекладачів (цим фактом були дуже незадоволені московські воєводи), а й багато гетьманських канцеляристів володіли цією мовою¹⁸. Рівень знання латини та використання її у щоденному житті поруч з іншими мовами свідчать про високий ступінь інтеграції Запорізької Січі в політичне дипломатичне життя тодішньої Європи. Крім того, це також підтверджує вірогідність безпосереднього запозичення латинських мовних зразків в українську мову. Однак згадане питання належним чином ще не висвітлене в лінгвістичній літературі. Новий культурний ландшафт України, який створювався в період XIX і особливо XX ст. з його тоталітарними режимами, різко змінив усю структуру суспільного життя. Спосіб існування латини і репрезентованих нею цінностей став досить неоднозначним. „Лише польська історична пам'ять зберегла і потім повернула собі на користь лінію слов'янської *Latinitas* своєї культури". У той же час інші етнічні групи, які були співтворцями цієї культури в минулому, на різних рівнях і різними способами відмежовувалися від цих спогадів або надавали їм негативного відтінку. Однак у творчості українських письменників XIX-XX ст., зокрема І.Франка, антична культурна спадщина завжди посідала особливе місце. Вибір тієї чи іншої наукової проблеми був зумовлений його основоположною ідеєю: культурно-історичний досвід народів важливий не лише сам по собі, а вартісний і необхідний тому, що здатний сприяти вирішенню проблем, які стоять перед кожною національною культурою. Саме в цьому - запорука неминущого значення конкретного культурно-історичного досвіду для духовного розвитку всієї людської цивілізації. За переконанням І.Франка, гуманітарна наука майбутнього обов'язково повинна проектувати уроки світової історії на проблеми своєї національної культури і осмислювати стан сучасного її розвитку, керуючись

досвідом віків. Повнота і завершеність античної культури, її гуманістичний характер стали тими чинниками, які притягали творчу уяву вченого упродовж його творчого життя. Античну історію та культуру І.Франко вивчав у Дрогобицькій гімназії (1867-1875 рр.). Організована за німецьким зразком, вона давала, крім природничих і фізико-математичних наук, ґрунтовні знання старогрецької, латинської і німецької мов, а також всесвітньої історії. Вивчення класичної філології стало одним із найважливіших чинників, які сформували широкий діапазон його мистецьких, літературно-критичних і наукових інтересів. Завдяки праці І.Франка стали доступними для українського читача твори Гесіода, Гомера, Софокла, Овідія, Вергілія, Горація. Аналіз цих перекладів свідчить про те, що він став першим, хто повністю відмовився від переспівів, започаткувавши новий етап розвитку перекладацької справи в Україні. Автор знаходив у старогрецькій і римській літературах багату емоційно-естетичну палітру ідей і образів. Чимало думок античних ораторів і мислителів увійшли в його філософську поезію і публіцистику. Отже, діяльність І.Франка – важлива сторінка в історії творчого освоєння античної спадщини українською культурою. Проте численні зусилля провідних діячів культури ХХ ст. не змогли змінити ситуацію, за якої антична традиція виявилася для Європи перерваною у просторі, а для України – в часі. Адже в цей період свідомо був припинений такий живий у наших предків діалог з античністю як доказ небажаного західноєвропейського впливу. На сучасному етапі народи Центральної і Східної Європи знову звертаються до латинської традиції у пошуках свідчень власної – і водночас європейської – ідентичності, внаслідок цього дослідження впливу античної культури стало для них особливо актуальним. На континенті, народи якого мають намір побудувати єдину політичну спільність, виникає потреба і в мовному союзі, для якого особливе значення має спільна латинська традиція. Вивчення латинської мови, тривале її функціонування та особливе місце в історії наукових досліджень можна вважати свідченням реєстрації цілого комплексу *Latinitas* у соціо-культурному житті українців як основи культурного взаєморозуміння європейських народів.

VIII. Щербина Р. А. Латинська мова в Правобережній Україні на початку доби козаччини. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : збірник наукових праць. Київ, 2004. Вип. 9. С. 24–27.

Сучасна мовна ситуація в Україні склалася не останнім часом, а веде свій початок, як не дивно, із середніх віків, і полягає в несприятливому ставленні суспільства до української мови. Здебільшого сфери застосування тієї чи іншої мови та співвідношення мов у певний період української історії розглядаються істориками взагалі та істориками мови зокрема досить поверхово. Рамки цієї статті не дають змоги докладно проаналізувати це питання, тому обмежимося, спираючись на відомості б т. *Історії України-Руси* М. Грушевського, розглядом ролі латинської мови в суспільстві на українських землях, які в XVI ст. перебували під владою Великого князівства Литовського та Польщі, а пізніше — Речі Посполитої, де й польська мова перебувала в ненабагато кращому становищі, ніж мова українська. Суспільно-культурний і духовний рух у Польщі XVI ст. мав великий вплив на еволюцію українського життя, щоправда,

більше негативний, ніж позитивний. Попри свою скороминущість і поверховість, цей рух сильно сколихнув вищі кола, шляхетські та духовні, польської спільноти. У протистоянні польського й українського елементів він також різко перекинув шальки терезів на польську сторону. До того часу польський елемент мав перевагу здебільшого лише як державний первень. З культурного боку приблизно аж до другої чверті XVI ст. Польща не мала чим викликати захоплення у Русі, залишаючись «задвірком» Європи, не маючи не лише самостійності, а й будь-якого жвавого руху в культурній сфері. В літературі панувала латина, далека й чужа для суспільства, й таким же далеким від сучасного життя і мертвим був зміст літератури цією мовою — найчастіше — збірки латинських проповідей, житія тощо. Народна література писалася польською мовою й обмежувалася переважно побожними піснями та перекладами святого письма, дидактичними та гумористичними віршами. У будь-якому випадку, українське письменство не мало чого перейняти у польського письменства XV — початку XVI ст. Українські книжники мали достатньо свою теологічно-моралістичну літературу: учительні євангелія, легендарії, збірки житій, а також чималу літературу отців церкви, більш давню та якісно кращу, ніж західна. Тому у них не було потреби звертатися до латинських книжок. Широкий шляхетський загаль Польщі тривалий час гордував західною освітою й наукою, які не могли, на його переконання, навчити шляхетську дитину чомусь корисному, та й не мав він інтересу як до нової, гуманістичної, так і до старої, схоластичної, вченості. Прусія, як васальна держава, насичувала Польщу друкованими виданнями реформаційного спрямування, не лише німецькими та латинськими, але й польськими. В цей час (перша половина XVI ст.) постає письменство народною, польською, мовою, лише воно могло зацікавити цю слабко вишколену польську спільноту. Поширювалися у рукописах і друкувалися деякі переклади й компіляції латинських (поряд з німецькими й чеськими) книжок і оригінальні твори проповідників реформації та оборонців католицтва, які, намагаючись залучити до своїх лав слабкий у знанні латини шляхетський загаль — жінок, маломіщан, слуг, селян, — починають писати свої твори польською мовою. Ще в середині XVI ст. польська мова вважалася некультурною, вульгарною, з якою можна було звернутися до поважної людини, лише попередньо перепросивши. Через це в Польщі поширювалися чеські книжки, мова яких вважалася більш культурною й літературною. Після Люблінської (1569), а особливо після Берестейської (1596) унії на українських теренах запроваджувалися порядки, які відповідали польському праву. Це спричинилося до того, що мовна ситуація стала являти собою неабияку проблему. Мовою вченості залишалася сторослов'янська, тоді як у Західній Європі такою була латина. При їх зіткненні з'ясувалося, що латинська мова з її багатою писемністю «вражала своєю величчю, знищувала вщент слов'янство своєю видимою зверхністю». Уживання в Україні латинської мови означало, що якимось аспектом свого культурного та політичного життя ця країна входила в той регіон, де латина була мовою правових актів, школи й науки, більшості літературних жанрів. Латинська мова була в ужитку вже в канцелярії Галицько-Волинського

князівства XIII—XIV ст., а з середини XIV ст. стала насаджуватись і чужинецькою адміністрацією. У літературному процесі України другої половини XV ст. певну роль відігравали й латиномовні твори. Їхнє поширення пояснюється роллю латини в середньовічній школі та навчанням деяких вихідців з українських земель у закордонних університетах. Та й дехто з латиномовних авторів, не будучи східнослов'янського походження, вважали себе українцями-русинами в територіально-політичному розумінні. Поміж таких «територіальних русинів» і представники новолатинської ренесансної поезії. Паралельно зі стереотипом «територіального русина» формується його більш політизований аналог — ментальний стереотип шляхти *gente Ruthenus natione Polonus*. Однак з часом латина й латиномовна освіта дедалі більше асоціювалася з католицизмом, а латиномовна літературна творчість стала сприйматися як чужорідна (скажімо, С. Оріховський «латинські науки пізнав нерано, тому що до латинського обряду мав крайню відразу»), в наслідок чого обмежувалися й контакти української культури із західноєвропейською. Кількома століттями пізніше Микола Костомаров, порівнюючи характер освіти й виховання Речі Посполитої та Росії того часу, віддавав перевагу останній, оскільки, як не парадоксально, ця перевага полягала у незнанні латини переважною більшістю руських. «Хоч би яким жалюгідним був образ нашої багатовікової неосвіченості, пише Костомаров, але коли порівняємо його з польською освіченістю, то змушені будемо визнати, що ми нічого не програли, а надто виграли від незнайомства з латинською граматиною. Руська людина не знала того, що знав поляк, однак була значно практичнішою в житейській питанні, краще розуміла свою вигоду і взагалі більше зберегла в собі здатність до предметного, а не формального знання». Лише згодом, особливо в часи київського митрополита П. Могили, православні зрозуміли, що слід мати й власні латиномовні освіти та писемність, унаслідок чого грецька мова відійшла на другий план, а у бібліотеках православної шляхетської верхівки частину українських рукописних пам'яток переважала література латинською та польською мовами. Книгозбірні мали також середні шляхтичі та міщани. Адже «Русин крім мови грецької, слов'янської й польської мусить уміти й латину, аби були людьми просвіченими, а не простаками — в справах громадських, так само як і відповідаючи в питаннях віри», як мовилося в збірному творі «Λίτος, albo kamień...» (1644). В другій половині XVI ст. на українських землях Речі Посполитої виникають кілька культурних центрів. В 1570-х роках в Острозі завдяки князеві Костянтину Костянтиновичу було зібрано громаду культурних сил, які в 1576 році заснували школу, вперше п'ятьма роками пізніше згадану Посєвіним: «Habent autem ii duces, qualis est Ostrogiae et Slucensis, typographias et scholas, quibus schisma fovetur». Згодом письменник-уніат Я.-І. Суша писав в своєму творі *Saulus et Paulus*: «Non slauonicae duntaxat linguae, sed grecarum iuxta atque latinarum artium erexit palestram». Тому сучасники називали її «триязычним лицеем» (*trilingue lycaeum* — в *De bello Ostrogiano* (1600) Пенкальського — чи не вперше), а також «колегією», «школою грецькою» або «грецько-слов'янською», навіть, як Герасим Смотрицький чи митрополит Іпатій Потій, «академією». В останньому М. Грушевський вбачав намагання

засновників школи зробити з неї заклад європейського вищого академічного типу. Проте для цього бракувало наукових сил. Хоч князь К. Острозький міг запросити вчених з усієї Європи, він побоювався залучати до школи неправовірний елемент, тому звернувся до папи римсько з проханням надіслати для потреб школи вчених грецької віри. Згодом (1603) він отримав з Риму листа від В. Рутського, в якому той запевняв, що в усій Греції не знайти ученого чоловіка. Іншими культурними центрами України в середині XVI ст. були двір князя А. Курбського та Львівська братська школа. Значною вадою програми останньої первісно була відсутність курсу латинської мови, що зумовлювалося намаганням її фундаторів створити заклад, в якому на відміну від латино-польських в основу покладено було викладання слов'янських і грецьких дисциплін. Але ця відсутність виявлялася справою швидше вимушеною, ніж добровільною. Офіційно ввести вивчення латини в програму школи дала братчикам грамота короля Сигізмунда, випрошена князем К. Острозьким і воєводою Скуминим-Тишковичем на варшавському сеймі 1592 р. В якій король, крім іншого, підтверджував право братства на сторення «*scholae pro tractandis liberalibus artibus*», яка за тодішніми переконанням не могла існувати без латинської мови. Першу документальну згадку про науку латинської мови, датуючи 1604 р., коли ректором братської школи був призначений її ж вихованець Йов Борецький, зобов'язаний учити по-грецьки й по-латинськи, — подає *Літопис львівського братства*. Вплив єзуїтської школи на культурне життя в XVI ст. був значним. Уся вага єзуїтської шкільної системи полягала в засвоєнні культурних мов — латинської та грецької. Особливо наголошувалося на вивченні латини: до цілком вільного володіння нею усно й письмово та виробленні техніки віршування й писання прози. Інші дисципліни не мали окремих курсів. «Проста мова», *lingua vernacula*, польська, не кажучи про українську, майже цілком нехтувану, виконувала службову роль, не будучи предметом студій. У польському письменстві це позначилося занепадом польської мови й пануванням латини та латинсько-польською макаронічністю, що вважалося ознакою освіти. Засвоєння латини й латинського стилю та поверхових ознак «єрудиції» були головним завданням *trivii* — нижчої єзуїтської школи. Переважна більшість учнів після закінчення курсу полишала її, та й сама школа дуже обережно допускала своїх учнів до *superiorum* — вищих класів. Тому освіта більшості обмежувалася знанням латинської (менше — грецької) мови й стилістики. Попри негативні сторони єзуїтської освіти, пересічний загал, який бажав для своїх дітей якоїсь, хоч поверхової, освіти та знань латини, віддавав перевагу цим школам завдяки їх близькості та дешевизни. Через це тривалий час не припинявся наплив дітей православних до єзуїтських шкіл. Як наслідок, не зважаючи на свою віддаленість, чималу популярність здобули єзуїтські колегії у Вільні та Ярославі. Проповідник-єзуїт П. Скарга писав, що «тільки дві є мови, котрими розповсюднена і закріплена по всім сьвіті віра сьвята, і без них ніхто не може опанувати ніякої науки, а особливо духовної — грецька і латинська». Не лише тому, що інші мови з часом змінюються, на відміну від тих двох, «але також і тому, що тільки на

тих двох языках держить ся вся наука, а переложити їх на иньші мови не можна добре... З словянським языком ніхто не може бути ученим, і вже тепер його зовсім ніхто не розуміє добре... І тому попи ваші мусять удавати ся до польського за толкованнем, коли хочуть щось зрозуміти в словянським». Так склалася ситуація, в якій латинська мова набула домінуючого значення в системі гуманітарної освіти на теренах Правобережної України. Кількома десятиліттями по тому латина почала й на Лівобережжі переважати грецьку й навіть старослов'янську, не кажучи вже про українську, яка й надалі залишалася здебільшого поза увагою освіти.

ІХ. Вітрів Х. В. Витоки латинської юридичної термінології. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна : збірник наукових праць. Острог, 2015. Вип. 59. С. 40–43.

За останні роки у світовій науці з'явилося чимало досліджень латинської професійної лексики, але в жодному з них юридична термінологія не виступала самостійним об'єктом вивчення. Тому актуальність представленої теми не викликає сумніву. Дослідження витоків римської правової думки дасть можливість простежити розвиток періодів римського права, повніше висвітлити внесок римських юристів, а також збагнути процес становлення юридичної латини на матеріалі писемних юридичних пам'яток.

Розвиток латинської правничої термінології тісно пов'язаний з історією римської державності та римського права.

Римське право – вагомий спадок античної цивілізації, що увійшов до правового життя сучасного світу. Воно базувалося на засадах справедливості та добродітності, які зумовили його довершеність. Найдавнішими джерелами виникнення латинської юридичної термінології вважаються перші юридичні документи, виконані на дереві, камені, бронзі, шкірі, могилах та стінах будівель. Написів в оригінальному вигляді до наших днів збереглося вкрай мало, проте декілька з них ми можемо назвати. Насамперед, «Tabula Heraclensis» («Гераклеїська таблиця») – бронзова таблиця (80 – 43 р. до н.е.), яка містить текст закону Юлія Цезаря про муніципії. Іншим, не менш важливим документом для юриспруденції, вважають напис на саркофазі Гая Корнелія Сципіона. Він є єдиним написом республіканського періоду, що зберігся повністю. Його цінність полягає у тому, що він містить ономастичні дані і відомості про почесні посади, які займав покійний. Слід зазначити, що, починаючи з другої половини XIX ст., згадані написи та усі інші публікували в спеціальному виданні «Corpus Inscriptionum Latinarum» («Звід латинських написів»). Не менш важливим джерелом пізнання лексики римського права вважають папіруси, які дають можливість зрозуміти дію норм права на практиці і з'ясувати локальні особливості права в окремих провінціях Риму. Вони стосуються публічного і приватного права, адміністративного та фінансового порядків (акти цивільного стану, договори, списки посад, тексти законів, едиктів тощо). На одному з папірусів, який дійшов до наших днів, зберігся едикт Антоніна Каракалли «Constitutio Antonina» («Конституція Антоніна») від 212 р. н.е. про надання прав римського громадянства провінціалам. У Римі соціальними нормами були звичаї, так звані *mores*

maiorum (звичаї предків) – прийняті у народі правила поведінки осіб. Римське право, як і право будь-якого народу, перебувало в дуже тісному зв'язку із релігією. Тому своєрідними соціальними нормами, які регулювали поведінку людей, були релігійні (сакральні) настанови, що з'явилися до виникнення держави, порушення яких нібито викликало гнів божества. Тому римляни розрізняли *jus* – право світського походження і *fas* – сакральне право.

З появою приватної власності і майнової нерівності з'являються нові звичаї, які, з одного боку, відображають зміни в економічних відносинах, а з іншого – прогрес у суспільних. Публічна влада Риму починає санкціонувати звичаї, визнавати їх загальнообов'язковий характер, і вони стають правовими звичаями, неписаними нормами права. «...Одна з вихідних засад формування права – це санкціонування звичаїв, які таким чином, виступали тією готовою формою, з допомогою якої окремі правила переходили в закон»

Цінним матеріалом для вивчення юридичної термінології періоду республіки є римські закони (*leges*) – акти вищої державної влади. З цього часу право все більше втрачає свій зв'язок з релігією і стає світським. На зміну неписаному праву приходить писане. В середині V ст. до н.е. на основі всіх діючих звичаїв і законів в Римі був складений збірник «*Leges duodecim tabulārum*» («Закони XII таблиць»), який став основним джерелом права до III – II ст. до н.е. Відомий давньоримський історик Тіт Лівій називав закони XII таблиць «*fons omnis publici privatique iuris*» («витокom всього публічного і приватного права»). Оригінали цього документа не збереглися, але оскільки знання цих законів було обов'язковим, то вони міцно закріпились в народній пам'яті, а згодом були реконструйовані римськими письменниками і юристами, частково в буквальних висловах, частково у вільних переказах. Вони містили норми кримінального, цивільного, аграрного та сакрального права. І. Покровський вважає, що «Закони XII таблиць мали велике значення для подальшого розвитку римського права. Будучи, з одного боку, синтезом всієї епохи звичаєвого права, вони, з іншого боку, слугували основою для подальшого руху вперед».

Першими коментаторами права стали понтифіки, до яких зверталися за порадою як судді, так і приватні особи. Таким чином, понтифіки були першими юристами, а їхні записи (*comentarii pontificum*) – першою юридичною літературою, яка мала велике значення в історії формування правничої термінології.

Новими і доволі важливими джерелами у розвитку латинської юридичної термінології були едикти магістратів – публічні оголошення правил, які звичайно обнародували консули, претори та інші посадові особи при вступі на посаду. Оскільки управління правосуддям було зосереджено у преторів, то найбільше значення мали преторські едикти. Претор був наділений правом найвищої влади (*imperium*), скликав народні зібрання, видавав едикти – *edictum praetorium*, а також інтердикти (заборони) – *interdictum praetorium*. Кожен новий претор, видаючи свій едикт, брав до уваги едикти своїх попередників. Таким чином, поступово утворювалася певна сума норм, яка переходила від едикту до едикту (*edictum tralatitium*). За римською конституцією претори не мали права

виправляти і відміняти закони (*praetor ius tollere non potest*). Поступово виникає нова, відмінна від цивільного права гілка, преторське право (*jus praetorium*). Відомий римський юрист Папініан пише: «*Jus praetorium est quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam*». – «Преторське право – це право, яке ввели претори для сприяння цивільного права чи для його доповнення або виправлення з метою користі для громади» [Dig. 1.1.7.1]. У 125-126 рр. н.е. юрист Юліан за дорученням імператора Юліана шляхом кодифікації преторського права уклав «*Edictum perpetuum*» («Постійний преторський едикт»), з часу видання якого правотворча діяльність преторів припинилася.

Велике значення для розвитку правової системи Риму та формування правничої термінології мала поява формулярного процесу. Згідно із формулярним процесом (*per formulas*), який виник у практиці перегрінського претора, сторони викладали свої претензії у вільній формі. Він робив це в особливій записці (*formula*), яку передавали судді, призначеному для вирішення справи. Важливими частинами преторської формули були *intentio* (формальна скарга позивача) та *condemnatio* (обвинувальний вирок). В *intentio* викладалася претензія позивача, яка могла бути різного характеру: *intentio in rem* (скарга внаслідок речового права) та *intentio in personam* (скарга внаслідок правовідносин між позивачем та відповідачем). *Condemnatio* – це припис судді. Крім названих основних частин, формула могла мати ще дві допоміжні: *exceptio* – заперечення та *praescriptio* – застереження. Зауважимо, що введення формулярного процесу відіграло позитивну роль у розвитку римського права, оскільки він потребував фахової допомоги підготовлених юристів у складанні позовів, заперечень та самої формули.

Класичний період вважається розквітом римської юриспруденції. Важливим джерелом нашого дослідження у цьому періоді є імператорські закони та діяльність юристів. Зміцнення імператорської влади привело до того, що з'явилась нова форма законодавства – імператорські конституції (*constitutiones principum*), які поділяли на 4 групи: едикти (*edicta*) – загальні постанови, які виголошували всенародно і які були обов'язковими для всього населення; декрети (*decreta*) – рішення принцепса по складному правовому позову, коли він виступав у функції судді; рескрипти (*rescripta*) – відповіді принцепса на юридичні запитання магістрантів чи приватних осіб; мандати (*mandata*) – інструкції чиновникам по веденню правосуддя і управління. Влада імператора була сильною і відповідала принципу: «*Princeps legibus solutus est: augusta autem licet legibus solute non est*» – «Усе, що бажає імператор, має силу закону, а сам імператор законами не пов'язаний» [D.1.3.31].

Не менш важливими у контексті нашого дослідження є твори знаменитого державного діяча і мислителя Марка Туллія Ціцерона (106 – 43 рр. до н.е.), праці якого дають нам глибокі відомості про приватне, публічне та природне право. У його творчості політико-правові проблеми розглядаються в працях «*De re publica*» («Про державу»), «*De legibus*» («Про закони»), «*De officiis*» («Про обов'язки»). Творча спадщина Ціцерона справила великий вплив на увесь наступний розвиток як світової культури, так і юриспруденції. У своїх

промовах він подав нам живу картину римської судової практики, а висловлювання Ціцерона про державу і право широко використовуються в різних концепціях світової держави.

Джерелами для вивчення римського права періоду кінця Республіки і принципату є твори представників двох правових шкіл – прокуліанців (*proculiāni*) та сабініанців (*sabiniāni*), юридична діяльність яких мала значний вплив на подальший розвиток юриспруденції та юридичної термінології. Засновником школи прокуліанців був М. Антістій Лабен (M. Antistius Labeo), який за своїми політичними переконаннями належав до партії республіканського режиму. Найвідоміша його праця «*Ad edictum*» («До едикту») – перший класичний коментар до преторського едикту, а праця «*De iure pontificio*» («Про понтифікаційне право») – містить відомості про правову діяльність понтифіків. Г. Атей Капітон (G. Ateius Capito) належав до партії нового державного порядку в політиці, проте в юриспруденції був захисником старих традицій. Серед представників згаданих шкіл також слід відзначити правознавця Масурія Сабіна (Massurius Sabīnus) і його працю «*Libri tres iuris civilis*» («Три книги з цивільного права»). Твір став підґрунтям для розвитку концепцій права у багатьох європейських державах, оскільки містить такі актуальні правові проблеми: юридичні акти на випадок смерті (*testamenta et legāta*), юридичні акти між живими (*negotia inter vivos*), питання опіки (*tutēla*) тощо.

Наступний етап в розвитку правничої термінології пов'язаний з періодом царювання імператора Адріана. В часи його правління був реформований *consilium principis* (рада принцепса), до якої належали наближені до імператора юристи. Цей період відомий творчістю таких юристів Публія Ювентуса Цельса (Publius Juventus Celsus), Сальвія Юліана (Salvius Juliānus), Секста Помпонія (Sextus Pomponius). Цельс був ініціатором постанови сенату у справах про спадкування, яка отримала назву (*Senatus Consultum Iuventianum*, 129р.). Вагоме значення для подальшого розвитку юриспруденції мав видатний твір Юліана «*Digesta*» («Дигести») в 90 книгах.

Помпоній – найзнаменитіший автор серед юристів II ст., займався виключно викладацькою і літературною діяльністю в галузі права. Цінний для вивчення історії юриспруденції тим, що в «*Corpus juris civilis*» зберігся уривок з його твору «*De origine juris*» («Про походження права»).

Поряд із згаданими юристами особливе місце займає Гай (Gajus). До наших днів у повному вигляді дійшов його твір «*Institutiones*» («Інституції»), який містить елементарний виклад громадянського права. Рукопис з текстом «*Institutiones*» був знайдений у 1816 німецьким істориком Б.Г. Нібуrom у бібліотеці собору у м. Верона. Твір користувався великим авторитетом серед римських юристів. Гай на початку твору пише: «*Omne autem jus, quo utimur, vel ad persōnas pertinet, vel ad res, vel ad actiōnes*». – «Все право, яким ми користуємось, відноситься або до особи, або до речей, або до позову» [«*Inst.*» I, 8]. Грунтуючись на цьому визначенні, автор першу книгу твору присвячує загальним відомостям про право і правове становище людей; другу та третю – речовому і зобов'язальному праву; четверту – позовам і процесуальному праву.

Завдяки цьому твору ми отримали цінне джерело відомостей про латинську юридичну термінологію. На початку III ст. римська юриспруденція досягає свого «золотого» періоду. У цей час працюють і творять юридичну термінологію справжні корифеї юриспруденції (κορυφαῖοι τῶν νομικῶν) [7, с. 114]. Серед них Емілій Папініан (Aemilius Papiniānus), Юлій Павло (Julius Paulus) та Доміцій Ульпіан (Domitius Ulpiānus). Папініан був незаперечним авторитетом для юристів того часу. Основними творами Папініана є «Questiōnes» («Питання») та «Responsa» («Відповіді»), численні уривки яких містяться у «Дигестах». Твори юриста Павла («Ad edictum» («До едикту»), «Ad Sabīnum» («До Сабіна»), «Quaestiōnes» («Питання»), «Responsa» («Відповіді») та ін.) охоплюють усі галузі права і складають 1/6 «Дигест». Доволі добре зберігся його збірник юридичних запитань у 5-ти книгах під назвою «Sententiārum ad filium» («Сентенції до сина»).

Завдяки творчості Ульпіана маємо класичне розмежування публічного і приватного права, яке переходить у наступні століття: «Publīcum ius est quod ad statum rei romānae spectat, privātum quod ad singulārum utilitātem: sunt enim quaedam publīce utilia, quaedam privātim.» – «Публічне право – це те, яке стосується становища римської держави, приватне – це те, що стосується користі окремих осіб; існує корисне у суспільному відношенні й корисне у приватному відношенні» [D. 1.1.1.2]. Головна праця Ульпіана – «Ad edictum» («До едикту») містить коментарі до преторського едикту, інша – «Liber singulāris regulārum» («Книга правил») дійшла до нас у фрагментах (29 титулів) і тепер має назву «Fragmenta Ulpiāni» («Фрагменти Ульпіана»). Понад 2500 тисяч уривків з творів Ульпіана увійшли до «Дигест» і становлять близько третини всього змісту.

Після діяльності вище згаданих корифеїв класичної юриспруденції право швидко йде до занепаду. В цілому із юридичної літератури цієї епохи до нас дійшло дуже мало. З-поміж юристів наступного періоду слід назвати Марціана (Aelius Marciānus), головний твір якого складають «Інституції» («Institutiōnes») та Гереннія Модестина (Herennius Modestinus) – останній з юристів, цитований в «Corpus iuris civilis», праці якого охоплюють всі галузі права. За довгий час юридичної практики з'явилося багато законів, магістратських едиктів, коментарів юристів та розпоряджень імператорів в яких було важко розібратися. Тому виникла потреба у кодифікації римського права. Почали створюватись кодекси імператорів (Codices). Так, зокрема, в 295 р. з'явився Codex Gregorianus (Кодекс Грегоріана), в якому були зібрані імператорські конституції, починаючи з Адріана і закінчуючи діяльністю Діоклетіана. Проте, найвідомішою юридичною пам'яткою став Codex Justinianus 529 р. (Кодекс Юстиніана), який містить конституції із церковного, цивільного, кримінального права та положення з державного управління. Підсумовуючи, зауважимо що Кодифікація Юстиніана в XII ст. отримала назву «Corpus iuris civilis» («Зводу цивільного права») і мала значний вплив на формування сучасної юриспруденції. У 530 р. за дорученням імператора Юстиніана була створена комісія для написання «Дигест». Основним змістом праці стали фрагменти творів Ульпіана, Павла, Юліана та Модестина. Цей твір має чітку структуру: I-

ша книга містить матеріал про форми права, про правовий статус осіб та посадових осіб імперії; книги II – XLVI присвячені приватному праву, книги XLVII і XLVIII – кримінальному праву, книга XLIX – апеляціям, фіскальному праву, юридичним дефініціям і правилам. Говорячи про витoki юриспруденції та юридичної термінології, доцільно назвати і праці римських істориків, зокрема твір Тіта Лівія «*Ab urbe condita*» («Історія від заснування міста») та працю Гая Светонія Транквілла «*De vita XII Caesarum*» («Життя дванадцяти цезарів»). Ці історичні твори дають нам не тільки загальні відомості про історію Стародавнього Риму та біографії правителів, але й містять неоціненний матеріал про устрій імперії, про взаємини різних соціальних груп та їх правовий статус. Твір «*Ab urbe condita*» – це виклад загальної історії Риму від його заснування до сучасних автору подій, який містить відомості про призначення на посаду магістратів, будівництво храмів, тріумфи тощо. В історичній праці «Життя дванадцяти цезарів» Гай Светоній Транквілл надає біографії перших імператорів Риму, починаючи від Юлія Цезаря, які дають нам докладні відомості про громадянське і приватне життя імператорів. Автор показує ставлення правителя до сенату, верховенства і народу, перераховує закони та едикти, особливу увагу приділяє організації суду та судової діяльності імператора.

Римська держава залишила надзвичайно глибокий слід в історії розвитку народів Європи і світу, їх державності, права, культури, мистецтва тощо. Римляни дали людству численні зразки ланок державного механізму, розвиненої політичної системи. Римське право є досконалою юридичною формою, яку кожен із наступних народів наповнює новим змістом. Говорячи про витoki права і юриспруденції, слід зазначити що найбільший внесок здійснили Римські юристи класичного періоду. Вони чудово поєднували теорію і практику, відмінно знали запити життя і правові ситуації. Збережені фрагменти творів Папініана, Ульпіана, Павла, Юлія, та Модестина містять коментарі до преторського права та загальну теорію приватного права, що розроблялася багатовіковою діяльністю юристів. Вони першими створили спеціальну термінологію, якою і сьогодні користується весь цивілізований світ. Саме завдяки збереженим працям і фрагментам класичних юристів ми маємо відомості про закони XII таблиць, едикти магістратів, сенатусконсульти, конституції принципсів тощо. Найбільш повну картину про римське право та юридичну термінологію нам дають такі праці як «*Corpus Inscriptiōnum Latinārum*» та «*Corpus iuris civilis*». Ідеями римського права сповнена сучасна теорія цивільного права, цивільний процес, міжнародне приватне право. Значна кількість термінів римського приватного права утвердилася в українській юридичній практиці (*jūrisdictio*, *vindicatio*, *presumptio*, *restitutio*) тощо.